

Душан Радујко*

Институт за политичке студије, Београд

Виктор Стаменковић**

Историјски музеј Србије, Београд

ПРЕДСТАВЉАЊЕ АРЧИБАЛДА РАЈСА У ОНЛАЈН ИСТРАЖИВАЊУ У ПЕРИОДУ 2013 – 2023.

Сажетак

Циљ овог рада је пружање увида у начин на који извештавање онлајн медија уоквирује лик и дело Арчибалда Рајса, посматрајући узорак текстова из шест интернет портала у периоду 2013 – 2023. Водећи се теоријом оквира анализа тражи устаљене обрасце наглашавања одређених аспеката рада Арчибалда Рајса и умањивање других. Ова анализа врши се путем два корака. Кратки биографски осврт на живот и каријеру Арчибалда Рајса, и анализа аргумената изнетих у његовој књизи Чујте Срби утврђује почетни историјски и политички контекст. На темељу овог поступка, одређују се потенцијални елементи оквира и спроводи анализа 183 текста који чине узорак анализе. Рад нуди два закључка. Прво, упркос великом утицају на његов лични и професионални живот, Рајсова улога друштвеног критичара се јавља у само 28,9% посматраних текстова. Друго, уочен је устаљени оквир који се фокусира искључиво на ту улогу друштвеног критичара која се изостаје другде и наглашава негативан став који је Рајс имао према политичкој

* Имејл-адреса: dusan.radujko@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: stamenkovicviktor97@gmail.com.

елити свог времена. Анализа открива и да је овај оквир диспропорционално концентрисан у појединим медијима, а одсутан у другим.

Кључне речи: Арчибалд Рајс, Медијски оквир, Друштвена критика, онлајн медији

УВОД

Писање рада о лику и делу Арчибалда Рајса подразумева превазилажење неколико препрека. На почетку, један рад није довољан да у потпуности обухвати тако значајну историјску личност каква је био Рајс, чак и онда када би занемарили његов хуманитарни рад и емоционална везаност за српски народ. Рајс је у професионалном смислу примарно био хемичар, професор, криминолог, и када би се фокусирали само на тај део његове биографије, овај задатак не би био нимало лак. Када се на ово дода и посебан однос који је током живота развио према Србима и Србији, и још важније, начини на које је тај пријатељски однос непрестано исказивао, овај задатак постаје још тежи. Ипак, иако је Арчибалд Рајс један од најзначајнијих странаца у српској историји, научна литература која се бави његовим животом и делом је првенствено фокусирана баш на разумевање његове свестране каријере и историјске чињенице повезане са његовим животом.

Жеља нам је да у раду истражимо његов утицај из друге перспективе, померајући фокус са чињеница о његовом животу, на начин на који он утиче на савремени дискурс скоро стотину година након његове смрти. Поновно интересовање за живот и рад Арчибалда Рајса у последњих десет година упознало је многе са његовим именом, али га је у исто време одвојило од историјског контекста у којем свака личност мора да се посматра. То омогућава стварање различитих, па чак и контрадикторних, слика о појединцу, кроз одвојене дискурсе који наглашавају одређене аспекте његовог живота, а умањују друге. Овај процес је непрестан, и начини на који разумемо историјске личности и појаве су у сталном процесу еволуције и преиспитивања. Један вид овог процеса, од посебног значаја за разумевање формирања јавног дискурса, је процес медијског уоквиравања. Овај поступак подразумева повећавање важности одређене перспективе о теми у односу на друге приликом медијског

извештавања. Када је у питању комплексан живот и каријера какву је имао Арчибалд Рајс, простор да се нагласи један његов успех, а занемаре други, постаје још већи. Истраживачко питање на које ће овај рад покушати да одговори је да ли постоје одређени обрасци уоквиравања који се јављају у текстовима онлајн медија у Србији који помињу Рајса? Од посебног значаја за рад је добијање увида у начин на који медији говоре о његовој улози друштвеног критичара и да ли се овај аспект његове каријере наглашава или игнорише у извештавању. Рад ће ово урадити кроз следећи поступак. Прво ће бити представљен метод и узорак коришћен у анализи, након чега следи кратак осврт на биографију Арчибалда Рајса. Друштвена критика коју он нуди у делу *Чујте Срби* ће бити представљена и стављена у контекст политичке мисли. Након овога, елементи оквира ће бити одређени на основу већ представљеног садржаја о Рајсовом животу и каријери и узорак текстова ће бити анализиран у потрази за устаљеним обрасцима уоквиравања.

МЕТОДОЛОГИЈА

Приступ који ће овај рад применити се примарно заснива на теорији уоквиравања у медијском извештавању. Теорија оквира се доминантно темељи на раду Роберта Ентмана (*Robert Entman*) који у свом чувеном раду из 1993. године уоквиравање дефинише као процес који подразумева „одабир одређених аспеката перципиране стварности и додавање на њиховом значају у комуникативном тексту, на начин који промовише одређени проблем, дефиницију, каузалну интерпретацију, и/или предлог решења” (Entman 1993). Ентман објашњава процес којим утицајни оквири имају ефекат на јавност кроз концепт схема, које омогућавају да се нове информације уклопе у „постојећу организацију знања” (Entman 2007). У случају анализе извештавања о појединим историјским личностима, да би оквир био успешан он мора да нагласи аспект живота и дела који се уклапа у већ стабилне претпоставке међу публиком.

Ипак, важно је напоменути да је приступ анализе медијског уоквиравања најчешће примењиван за обраду актуелних контроверзних тема, као што су климатске промене, расизам, економске кризе... Насупрот овом стандардном обрасцу, постоје и радови који јесу усмерени на медијско уоквиравања извештавања о личностима од јавног значаја, укључујући спортисте (Boykoff and

Carrington 2020), особе оптужене у високо профилним истрагама (Smith and Pegoraro 2020) и политичаре (Araújo and Prior 2021). У овом раду анализа је усмерена на уоквиравање живота и дела једне историјске личности, Арчибалда Рајса. Пратећи Ентманову дефиницију, то подразумева тражење образаца наглашавања одређених аспеката Рајсовог рада, а занемаривање других. Од највећег значаја за ово истраживање је вид уоквиравања који се користи да нагласи или занемари Рајсову улогу као друштвеног критичара, примарно кроз његово дело *Чујте Срби*. Поступак који ће бити коришћен за разумевање овог процеса у раду подразумева кратки биографски осврт, позиционирање његове политичке мисли исказане у *Чујте Срби* у теоријски контекст и анализу извештавања о њему у контексту ова два претходна корака. Представљајући лик и дело Арчибалда Рајса, рад ће тражити обрасце одступања или наглашавања одређених делова у извештавању.

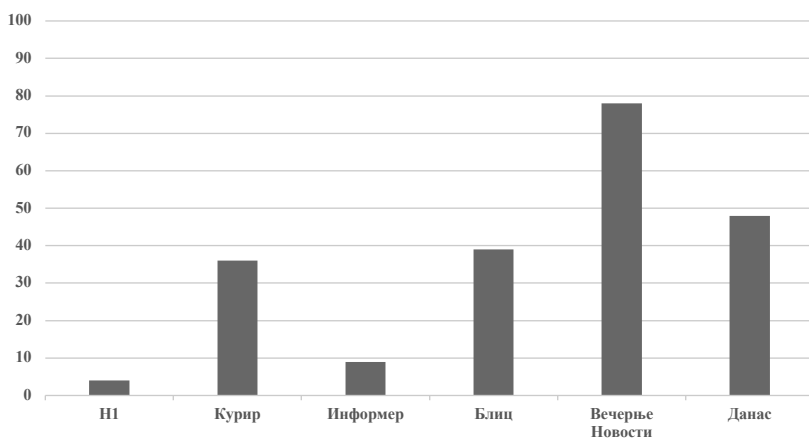
Два фактора су била од значаја приликом одабира онлајн медија из којих су преузети текстови коришћени у анализи. Први фактор је релевантност, коју смо првенствено схватили као број прегледа странице. Од шест новинских портала укључених у анализу четири су међу десет најпосећенијих сајтова у Србији.¹ Додатни аспект релевантности који смо узимали у разматрање јесте и присутност портала током посматраног периода. Новији медији, чак иако су посећени, не би пружали текстове релевантне за анализу. Други фактор је разноврсност, коју смо осигурали укључивањем портала различитих типова, укључујући таблоидне, али и медије који се често карактеришу као „независни” или „опозициони”, у зависности од перспективе. Због осигуравања разноврсности нису укључени неки од популарних таблоидних портала, поготово имајући у виду да се наслови па чак и текстови често јављају у скоро идентичном облику у различитим медијима тог типа. Користећи ова два фактора у анализу смо уврстили portale *Блиц*, *Курир*, *Информер*, *Вечерње Новости*, *Н1* и *Данас*.

Текстови који чине сам узорак за анализу су преузимани из садржаја објављеног у десетогодишњем периоду 2013 - 2023. Овај период је изабран јер обухвата период обележавања стогодишњице од Првог светског рата, а не сеже у време када интернет портали нису били од приметног значаја за медијски систем Србије. Међу текстовима објављеним у овом периоду тражени су они који помињу

¹ Листу можете погледати на: NativeMedia, n.d.

Арчибалда Рајса. Ово укључује текстове који су биографског карактера и искључиво се баве овом историјском личношћу, али и текстове који Рајса помињу или цитирају укратко. Оваквих текстова било је 214 у периоду 2013 - 2023. Од тога је 78 из *Вечерњих Новости*, 48 из *Данаса*, 39 из *Блица*, 36 из *Курира*, 9 из *Информера* и 4 из *Н1* (Графикон 1). Велика разлика у помињању Арчибалда Рајса представља податак за анализу сам по себи, али не утиче на анализу оквира представљену у овом раду.

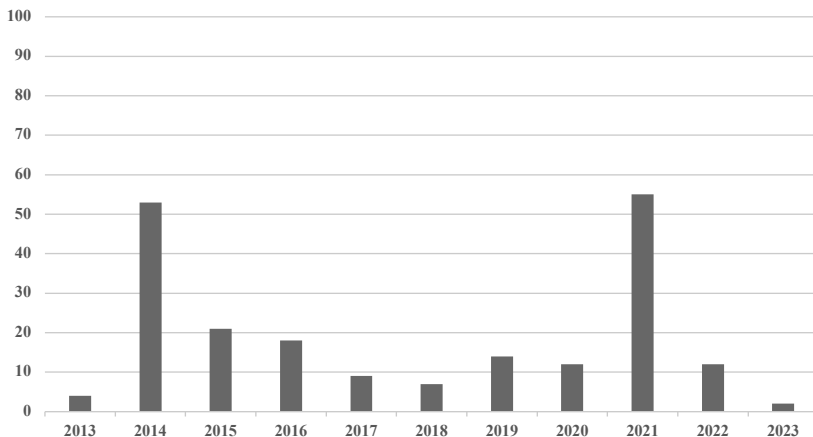
Графикон 1: Текстови о Арчибалду Рајсу према порталима на којима су објављени

Извор: Обрада аутора.

Важно је и напоменути да постоји велика временска концентрација у узорку. Наиме, текстови који садрже помињања Арчибалда Рајса су најзаступљенији 2014. и 2021. (Графикон 2). Скок броја текстова 2014. године, на стогишњицу почетка Првог светског рата (са 4 на 53), је очекиван. Свакако, та чињеница и указује Први светски рат као главну асоцијацију на Рајса, што ћемо видети и у анализи оквира. Скок 2021. године је директно повезан са великим бројем текстова у *Вечерњим Новостима* у том периоду. Ипак, важно је напоменути да су ти текстови већински били о Рајсу у целини. Иако су и ови текстови утицали на перцепцију јавности, чињеница да су објављени у целости их искључује из наше анализе уоквиравања. Када њих искључимо остајемо са 183 текста као коначним бројем укљученим у анализу. Овиме и презаступљеност текстова из 2021. године престаје да буде релевантна.

Графикон 2: Текстови о Арчибалду Рајсу према години објављивања

Извор: Обрада аутора.

АРЧИБАЛД РАЈС – ВОЈНИК ПРАВДЕ И ПРАВА

У 54 године његовог живота, линија судбине Арчибалда Рајса успела је да споји дела, професије и уверења, које су дала велику и турбулентну биографију, достојну времена у коме је Рајс живео. Рођен 1875. године у Хаузаху у јужној Немачкој, под именом Рудолф Арчибалд Рајс, током живота био је Немац, Швајцарац, Србин, хемичар, форензичар, хуманитарац и професор.

За разлику од своје браће која су редом бирала војничку каријеру, Рајс са 18 година одлази у Швајцарску на студије хемије, које убрзо завршава и постаје доцент на Универзитету у Лозани. Тада отпочиње своју академску каријеру током које врши велики број истраживања на пољу фотографије, медицине и криминалистике, те због свог рада у овим областима постаје пионир научне криминалистике и светски признат научник тог доба. Услед овакве репутације, српска влада га након избијања Првог светског рата позива да као међународно признат криминолог који долази из једне неутралне земље, дође у Србију и извештава о злочинима над српским становништвом које су чинили прво аустроугарски и немачки, а затим и бугарски војници. Никола Пашић том приликом му је рекао: „Отиђите на фронт, отворите очи и уши и онда кажите свету шта сте видели и чули” (Криминалистичко - полицијски универзитет n.d.). Рајс је

управо то и учинио. Током све четири године трајања рата, обилазио је фронтове, од Мачве, преко Албаније, до Кајмакчалана, и писао о ономе што је тамо затекао. Чланци и извештаји о злочинима окупационих снага у Србији које је током тих година објављивао у иностраним листовима, играли кључну улогу у упознавању европске и светске јавности са ратним страховима које су се дешавале у Србији, и креирања симпатија према српској војсци (Pavlović 2021).

Пишући ове извештаје, код Рајса се развила велика љубав према српском сељаку, што га је мотивисало да поред свог професионалног задатка – да извештава о злочинима против цивила, отпочне и са хуманитарним радом како би помогао народ „чија морална својства надмашују морална својства многих других народа” (Рајс 1928). Организовао је прикључавање помоћи за избеглице и становништво у окупираној Србији, помагао одлазак српске деце на школовање у Швајцарску, а хонораре за своје чланке слао српском француско-српском сиротишту у Паризу (Centar za kulturu Kladovo 2018)

Због свог рада и ангажовања на страни Србије и савезника, Рајс се, не само у противничким земљама, него и у самој Швајцарској сусретао са нападима и осудама. Немачке и аустријске новине редом су га нападале због тога шта је он, као Немац, прешао на страну непријатеља, па га се чак и рођена породица одрекла (Petrović 2022).

Ипак ово као да му није тешко пало, и као да је помогло да преломи да у миру жели да живи са народом који је у рату толико заволео. Настањује се у Београду где је првих година након рата отпочео рад на модернизацији криминалистичке технике при Министарству унутрашњих послова нове државе. Међутим, разочаран неким негативним појавама у друштвеном и политичком животу, као и изостанком подршке за свој рад, убрзо се повлачи са свих јавних функција и води скроман живот све до своје изненадне смрти 1929. године. Умро је тихо и скромно, како је и живео већи део послератног живота, од последица можданог удара задобијеног након расправе са комшијом, бившим министром, Миланом Капетановићем (Кљајић 2009). Сахрањен је на топчидерском гробљу, а по сопственој жељи његово срце је положено на Кајмакчалану. Одликован је од стране Србије, Луксембурга, Румуније, Грчке, Русије и Француске, а на сабљи коју је на поклон добио од Удружења резервних официра и ратника, било је угравирано: „Војнику правде и права, другу из Великог рата, почасном капетану Рајсу, у знак признања за учињене заслуге нашој отаџбини” (Криминалистичко - полицијски универзитет n.d.).

Велики пријатељ Срба и човек са много заслуга, данас је (нажалост) најпознатији по свом рукопису *Чујте Срби*, које је као политички тестамент оставио да се објави након његове смрти. На то се ипак чекало још неколико деценија, па је дело објављено тек 90их година прошлог века, због чега и данас постоји извесна сумња у његову аутентичност. Било како било, ово дело до данас остаје један од најзначајнијих омажа и опомена српском народу, у коме Рајс описује низ српских врлина и свеprisутну деградацију која је наступила у српском друштву на почетку 20. века, за коју су, по њеми, доминантно криви политичари и српска интелигенција. На основу самог дела можемо закључити много о Рајсовој идеологији и политичким ставовима - он је конзервативац и традиционалиста у ставу према савременим друштвеним кретањима. Противи се школовању жена, напуштању села и сматра да успешна држава треба да се развија на пољопривреди. Поред овога, он је и популиста. Прави јасну разлику између доброг и честитог српског сељака који је добио рат, и одрођене интелигенције и корумпираних политичара који кваре народ. Противник је парламентаризма (барем оног какав постоји у Србији), и одлучно се залаже за меритократију, а на моменте чак и за неку врсту корпоративизма, поредећи успешну државу са модерним индустријским предузећем. На крају он је и патриота, јер целокупно дело има патриотски задатак – да се укаже на највеће друштвене мане како би се оне поправиле.

ДРУШТВЕНА КРИТИКА У ДЕЛУ *ЧУЈТЕ СРБИ*

Читајући дело *Чујте Срби* увиђамо да њега одликује пет ствари које Рајс сматра највећим манама Српског народа. Те мане су отуђеност интелигенције, корупција политичких елита, похлепа, нерад и незахвалност. Ових пет мана искористили смо да дефинишемо елементе друштвене критике у следећемо поглављу. Овде ћемо презентовати Рајсов приступ свакој од њих, а интересантно је да неке од ових замерки данас веома често можемо наћи у литератури која се бави теоријама о популизму:

Отуђеност интелигенције - Јаз између обичног народа, сељака, са једне, и отуђене интелигенције и политичара, са друге стране, представља централни мотив дела. Рајс овде све квалитете српског друштва (гостопримство, храброст, демократичност...) приписује обичном народу, који је те особине сачувао, често не

захваљујући, већ упркос својој елити. Према њему, српска елита је своје најгоре особине исказала током Првог светског рата када је „добро искористила жртвовање и одрицање народа и када је захваљујући пажњи и почастима којима су је обасипали а које су биле намењене храбрим браниоцима Србије постала још много гордија, надувенија и завидљивија него пре рата” (Рајс 1928, 14). Подлогу и један од узрока за овакво понашање српске интелигенције Рајс уочава напуштање сеоског живота и прелазак у град на студије, када они који стекну неко благостање и дођу у додир са профињенијим градским животом, већ по правилу почну себе да сматрају бољим од саљака који живе једноставно (Рајс 1928, 12). Најдаље у овоме су ишли студенти који су одлазили на студије у иностранство, а који су по повратку себе сматрали супериорнијим од других јер су стекли високо образовање у Европи (Рајс 1928, 12)

Овај мотив о подели друштва на две супротстављене групе – неисквареног *народа* и покварене и отуђене *елите*, са данашње тачке гледишта се посматра као главна одредница теорија о популизму (Mudde 2004, 2007; Mudde and Kaltwasser 2012). Међутим, овде треба напоменути да, будући да термин популизам данас углавном има негативну конотацију, наша идеја није да учитавамо било какав вредносни спектар у ово дело, већ да идеје које је Арчубалд Рајс изнео у њему класификујемо на основу постојећих теоријских знања. С тим у вези, треба узети у обзир и то да су овакве идеје биле значајно заступљене у Европи између два рата, те да је Рајс ово дело писао у време праве експанзије популистичких покрета, који су углавном наглашавали улогу сељака и залагали се за организацију државе која би у свом центру имала овај слој становнишва (Canovan 1981).

Корупција политичких елита - Овај елемент нужно проистиче из претходног и говори о томе да је елита свој статус искористила, а и даље га користи, искључиво ради задовољавање својих личних интереса. Рајс овде наводи низ примера, од Милана Стојадиновића преко Радета Пашића, те на њиховом понашању објашњава како се српска интелигенција држала за време рата. То „отмено друштво”, поред тога што јавни интерес користи како би задовољило лични, оно не дозвољава неком свом члану да се издигне изнад просека, јер би тиме показао да је од њега бољи, „већ свим средствима настоји да препречи пут ономе ко се осмели и пожели да иступи из његових редова” (Рајс 1928, 8). Овде се види и Рајсова огорченост како политичарима, тако и политичким системом, јер за српски

парламентаризам (али и за парламентаризам уопште) каже да је „старац нагрижен болештинама” (Рајс 1928, 22) те да га треба заменити новим системом. Ово је такође једна од одлика како старих, тако и нових популистичких покрета (Riedel 2022).

Похлепа - И док су корупција и отуђеност углавном резервисани за елиту, овај елемент поред елите почео је да захвата и остале слојеве становништва. Рајс разлог за толиком жудњом за новцем код Срба види у томе што су у вековима под турском влашћу живели у сиромаштву, те су након ослобођења, када су коначно могли да стичу за себе, а не за другог, све почели да посматрају материјално. У жељи да што пре ухвати ток са европским народима, српско градско становништво, одмах је почело да се облачи по европској моди и да „ропски прати сва застрањивања и све глупости такозваног савременог живота” (Рајс 1928, 8).

Нерад - Живот под турском окупацијом на Србе је према Рајсу оставио још једну последицу – нерад. Због тога што није могао да убира плодове свог рада, српски сељак је радио таман онолико колико је потребно, а то је, будући да је његова земља веома плодна, било мало. Ова два фактора – турска власт и плодна земља која је уз мало рада давала добре приносе, проузроковала су да се код Срба развије слаба радна етика, која је често подразумевала да се ствари одлажу за сутра, или за прекосутра, а да се на крају веома често ни не ураде (Рајс 1928, 5). Приметно је да када говори о нераду, Рајс не прави разлику између обичног народа и елите, већ да сматра да је ова особености својствена целокупном народу.

Незахвалност - На крају, као последњу целину која прожима дело *Чујте Срби* можемо издвојити и незахвалност о којој Рајс говори. Несумљиво је да је главни тон овоме дао третман који је Рајс имао од стране нове државе након Првог светског рата, а који није био достојан делима и жртвовању Арчибалда Рајса зарад српског народа, међутим поред тога што он у делу истиче и незахвалност према њему, он овај феномен ставља и у шири контекст када говори о незахвалности према војним ветеранима, према сељаку који је добио рат, као и према пријатељима у иностранству које је Србија стекла за време рата. Рајс истиче да ово није било својствено Србима у прошлости, јер стара народна поезија и споменици предака доказују да су Срби раније били захвалан народ, али да се данас стање променило, те да је захвалност остала сачувана једино у сиротињи (Рајс 1928, 6). Ово доста подсећа на феномен носталгије,

својствен модерним популистима, која се базира на прошлости која представља пример националне величине и време у коме је народ био у истинском стању постојања које је одговарало његовој суштини (Kotwas and Kubik 2022, 1361–1362).

ДЕФИНИСАЊЕ ЕЛЕМЕНАТА ОКВИРА

Анализа оквира коју овај рад нуди има као почетну тачку две групе елемената оквира – „Идентификација Арчибалда Рајса” и „Елементи друштвене критике”. Ови елементи оквира представљају текстуалне индикаторе одређених аспеката Рајсовог рада. У случају прве групе они су одређени његовом биографијом, док су у случају друге изведени из анализе његове политичке мисли и друштвене критике представљене у претходном поглављу. Док присуство ових елемената не представља доказ за постојање одређеног оквира, њихово поновно појављивање у одређеним комбинацијама представља образац у извештавању какав ово истраживање жели да истражи.

Идентификација Арчибалда Рајса

Прва група елемената коју ће овај рад посматрати подразумева поступке којим се у тексту наглашава нека од различитих професионалних и друштвених улога Арчибалда Рајса. За већину јавних и историјских личности, редуковање идентитета на један део њихове биографије подразумева изостављање великог дела информација и контекста. Тако је на пример тврдња да је Иво Андрић био писац у потпуности тачна, али она изоставља друге аспекте његове каријере, попут оних у дипломатији и јавном животу, који у зависности од теме чланка могу бити значајни. Живот у компликованим условима, као што је рат и емиграција, додатно отежавају процес ефектног представљања идентитета одређене историјске личности. Као што смо већ нагласили у другом поглављу, Рајсова каријера се веома тешко може дефинисати само једном одредницом. Због тога је почетна тачка наше анализе поступак уоквиравања којим се у представљању личности наглашава један аспект. „Идентификација Арчибалда Рајса” одређена је биографским подацима и укључује елементе као што су: Криминолог, хуманиста, друштвени критичар, пријатељ Срба.

За чланак који садржи елемент оквира „Криминолог” узимали смо оне текстове који наглашавају Рајсов рад у форензици. Индикатори овог елемента оквира укључују експлицитно навођење у наслову или почетним параграфима да је Рајс био „чувени криминолог”, „професор форензике”, „светски познат експерт за форензику”, „један од првих форензичара”. Други вид индикатора овог елемента видимо у текстовима који не стављају експлицитан нагласак на тај аспект каријере, али се он подразумева из контекста чланка. Пример тога видимо у текстовима који се односе на догађаје повезане са радом полицијских академија, или изложбама Природњачког музеја које садрже експонате повезане са научним радом Арчибалда Рајса (Matijević 2015).

Елемент оквира „Хуманиста” дефинисан је знатно шире. У њега улазе текстови који су наглашавали Рајсов рад и извештавање током Првог светског рата, његово саосећање према жртвама ратних злочина, као и његов хуманитарни и добротворни рад. Индикатори коришћени за идентификацију овог елемента укључују реченице које наводе да је највећи значај Рајсовог рада био „упознавање светске јавности о злоделима аустроугарске, немачке и бугарске војске” (Beta 2014) или да је напустио каријеру да би извештавао о рату „рескирајући чак и живот, а без динара накнаде” (Blic 2020).

Трећи елемент ове групе смо назвали „Друштвени критичар” и он је присутан у текстовима који наглашавају допринос књиге *Чујте Срби* и критику друштва коју Арчибалд Рајс нуди у њој. Главни индикатори су директни цитати или парафразе критика представљених у претходном поглављу, а њима ћемо више говорити приликом дефинисања друге групе елемената оквира. Поред текстова са овим директним индикаторима, сусрећемо се и са онима који уопштено наглашавају да је Рајс био разочаран српским друштвом, или да се на његове критике није обраћала пажња. Пример је реченица „Арчибалд Рајс нам је пре скоро сто година указао на мане и проблеме, али то нико није схватио као конструктивну критику, и сада смо у још горој ситуацији” (Tomić 2019). У овој реченици нису наведене неке од конкретних сугестија из дела *Чујте Срби*, али је Рајс јасно идентификован као неко ко је имао улогу критичара друштва.

Коначно, четврти елемент оквира који припада овој групи називамо „Пријатељ Срба”. Текст садржи овај елемент ако експлицитно наглашава посебан однос који је Арчибалд Рајс имао према Србији и српском народу. Индикатори су описи Рајса као што

су „Један од највећих пријатеља Срба” (Srna 2019), „пријатељ Срба који је помагао кроз живот Србе, волео и остао ту да живи и умре” (BBC на srpskom 2021), „Арчибалд Рајс је један од нас” (Blic 2014). Овај елемент је присутан и у текстовима који говоре уопштено о странцима који су задужили Србију на ондређени начин и укључују Рајса међу њих.

Елементи друштвене критике

Другу групу елемената оквира можемо разумети као подгрупу. Наиме, међу текстовима који наглашавају елемент оквира „Друштвени критичар” када говоре о Рајсу постоји велика разноврсност. Као што смо представили у трећем поглављу, критика друштва коју нуди дело *Чујте Срби* има више важних аспеката, од којих многи имају сличности са историјским и савременим популистичким гледиштима. Рећи само да текст наглашава улогу Рајса као критичара друштва нам не говори пуно о томе на који начин чланак користи ову историјску личност. Текст који би се на пример позвао на Рајса како би осудио незахвалност Србије према пожртвованим пријатељима у Европској унији има потпуно другачију импликацију у односу на текст који би користио дело *Чујте Срби* да нагласи опасност блиске сарадње са Немачком и Аустријом. Са овим у виду, у склопу групе елемената „Елементи друштвене критике”, дефинишемо пет елемената оквира: Отуђеност интелигенције, нерад, корупција политичке елите, похлепа и незахвалност.

Отуђеност интелигенције примећујемо у текстовима који Рајсову критику друштва показују кроз његове негативне ставове о интелектуалцима Србије његовог доба, али и његовом инсистирању на разлици између „неисквареног” народа и образованих елита које неуспешно покушавају да копирају развијеније западне државе. Главни индикатор за овај елемент су реченице које ове ставове експлицитно наглашавају, као што је коментар да Рајс „пише оштро, искрено, с пуно горких речи о српској интелигенцији и такозваној друштвеној елити” (Танјуг 2014), или директним цитатима Рајса који тврди да је у Србији човек из народа „неискварен утицајем професионалних политичара, није подмитљив. ‘Интелигенција’ вам то јесте, и то од најситнијег чиновника са дипломом или без ње до министра” (Kurir 2015).

Елемент нерада се појављује у текстовима где се лењост, целог српског народа или његовог дела, наглашава кроз цитирање или парафразирање Рајса. Индикатор овог елемента су директни судови о карактеру народа, али и више имплицитни коментари као што је констатација да је Рајс критикује Србе подсећајући их „да су им њиве зарасле” (Srna 2018).

Корупцију политичке елите дефинишемо нешто шире од других елемената у овој групи. Наиме, овај елемент оквира је присутан у текстовима који указују на критику исказану у делу *Чујте Срби* и Рајсове ставове о својим савременицима у политичкој елити после Првог светског рата. Поред оваквих текстова, присуство овог елемента примећујемо и у оним текстовима који кроз однос политичке елите према Рајсу у први план стављају њену корупцију. Најбољи су примери текстови који се баве смрћу Рајса и улогом коју је у њој играо бивши министар Милан Капетановић. Пример за ово налазимо у тексту који тврди да је Рајса убила „претешка реч” коју је изговорио „бивши министар Милан Капетановић, бегунац од рата и данашњим речником – тајкун” (Večernje novosti 2019). Догађај који се наводно догодио тачно пред смрт Арчибалда Рајса свакако није присутан у његовом писању, али се користи као део наратива о корумпираном стању политичке елите о којем Рајс јесте писао.

Елемент „Похлепа” је одвојена од елемента „Корупција политичке елите” јер се односи на ширу критику Српског народа у међуратном периоду, а не на један уски сегмент. Сваки текст који користи Рајса да говори о жељи за новцем, али и опседнутошћу луксузом, садржи овај елемент оквира. Индикатори су директни цитати Рајса као, на пример, онај у ком тврди да Срби његовог доба губе „понос пред богатством, пред новцем” (Živanović - Popović 2016).

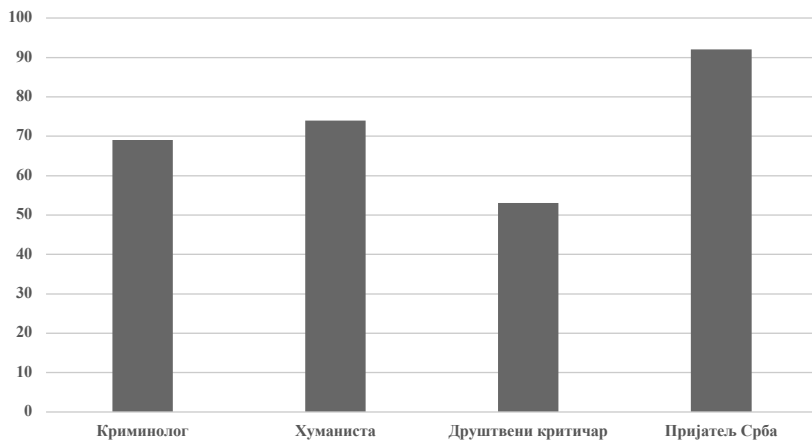
Коначно, елемент оквира „Незахвалност” у овом раду дефинишемо широко. Индикатори за овај елемент су и директни цитати из *Чујте Срби* о незахвалности Срба према странцима и ратним ветеранима, али и реченице у текстовима које користе живот и смрт самог Арчибалда Рајса као доказ незахвалности Српског народа. Пример првог типа индикатора видимо у тексту који цитира Рајса да је захвалност „врлина која је код многих међу вама ишчезла” (Živanović-Popović 2016), док је пример другог типа индикатора коментар у тексту који тврди да је Рајс на „крају је дубоко зажалио што је живот и изгледну лепу каријеру у Швајцарској страћио боравком у Србији” (Đorđević 2014).

АНАЛИЗА ОКВИРА

Заступљеност елемената оквира

Анализирајући узорак увиђамо да је унутар групе елемената „Идентификација Арчибалда Рајса” (Графикон 3) најчесталији елемент „Пријатељ Срба”, који се јавља у 92 чланка (50,3%). Други елементи ове групе примећени су у значајно мањем броју случајева. Тако текстови који апострофирају Рајса првенствено као хуманисту броје 74 (40,4%), као криминолога 69 (37,7%), док је као друштвени критичар идентификован 53 (28,9%) пута.

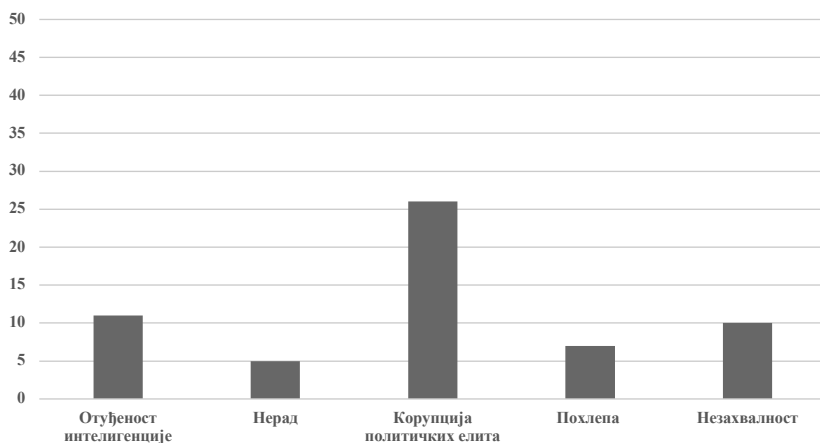
Графикон 3: Идентификација Арчибалда Рајса

Извор: Обрада аутора.

Када узорак посматрамо из перспективе друге групе елемената, „Елементи друштвене критике”, примећујемо још значајнији нагласак на једном од елемената (Графикон 4). Од 53 текста која су идентификовала Рајса као друштвеног критичара, у 26 (49%) се наглашава корупција политичких елита. Други приступи уоквиравања су знатно ређи. Текстова који наглашавају Рајсову критику о отуђености интелигенције је 11 (20,7%), док оних који фокус стављају на његову критику српског народа у односу према ветеранима и странцима коју смо дефинисали као „Незахвалност” има 10 (18,9%). Похлепа је присутна у 7 текстова (13,2%), док је најмање текстова који наглашавају Рајсову критику усмерену на лењост, тј. нерад којих је 5 (9,4%).

Графикон 4: Елементи друштвене критике

Извор: Анализа аутора.

Уочени оквири и обрасци у извештавању

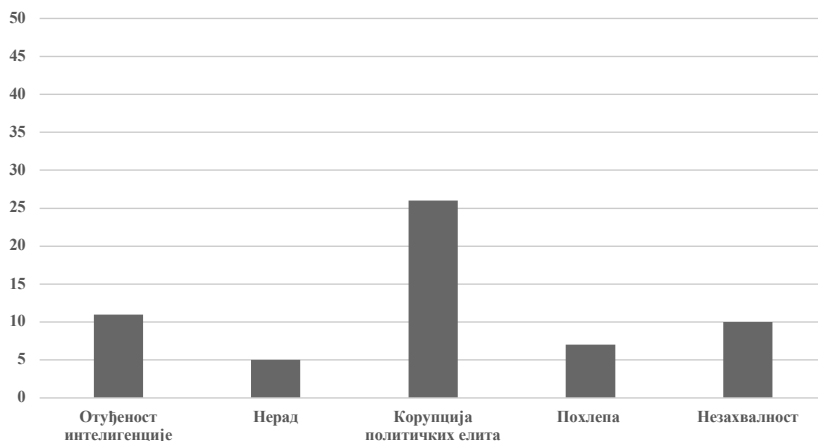
Као што је наглашено у методологији овог рада, устаљени обрасци комбиновања елемената оквира су знатно значајнији за интерпретацију извештавања од самог присуства елемената. Уколико је одређени елемент заступљен искључиво у комбинацији са другим елементима, не можемо рећи да извештавање неког медија има јасно дефинисани и устаљени оквир кроз који извештава о Арчибалду Рајсу. Најбољи пример овога су текстови биографског карактера, за које можемо рећи да представљају неутралан оквир јер, не само да представљају различите аспекте његовог живота и дела, већ га и стављају у контекст времена у којем је живео. Имамо укупно 7 (3,8%) текстова који примењују овај неутрални оквир и то су углавном дужи чланци који често кореспондирају са годишњицом Рајсове смрти, као што је случај са текстом под насловом „Годишница смрти Арчибалда Рајса, великог пријатеља српског народа” објављеном у Блицу (Таџуг 2014). Алтернативно, ови неутрални оквири се јављају у облику анкета или историјских испитивања као што видимо у тексту „Арчибалд Рајс: Да ли су и колико Срби чули пријатеља из Првог светског рата” објављеном на порталу новина Данас (ВВС на srpskom 2021).

Од већег значаја за наш истраживачки циљ, али и заступљенији у узорку, су текстови који наглашавају или изостављају један аспект Рајсовог рада. Чак и да садржи све остале елементе, биографски текст који изоставља улогу Рајса као друштвеног критичара уоквирује га на начин који значајно одступа од неутралног. Историјска чињеница да је Рајс био разочаран у делове српског друштва ставља у контекст и остатак његовог рада. Овакве текстове, који изостављањем Рајсове критике наглашавају само позитивне ставове које је он имао према српском друштву, сврставамо под оквир „Наглашавање позитивног”. Индикатор за ове текстове је присуство свих осталих елемената оквира из групе „Идентификација Арчибалда Рајса”, сем елемента друштвене критике. У узорку смо приметили 14 (7,6%) оваквих текстова. Овде спадају и краћи биографски текстови као што је „Пре тачно 90 година умро је Арчибалд Рајс, један од НАЈВЕЋИХ ПРИЈАТЕЉА СРБА” (Srna 2018), који помињу Рајсово разочарење али наглашавају све друге аспекте његовог рада. У наведеном случају, текст садржи коментар да је Рајс сматрао да „стрпљење има својих граница” и да је „намеравао да оде из Краљевине СХС”. Ипак, у контексту остатка текста, наглашавање других аспеката његовог рада нас наводи да га категоризујемо под елемент „Љубитељ Србије”. Алтернативна верзију овог оквира примећујемо у текстовима који наглашавају посебни однос и поштовање које је Рајс развио према Србији током Првог светског рата. Индикатор за овај оквир је присуство комбинације елемената „Хуманиста” и „Пријатељ Срба”, или искључиво елемента „Пријатељ Срба”, а одсуство фокуса на криминолошку или улогу друштвеног критичара коју је Рајс вршио током међуратног периода. Оваквих текстова у узорку је 44 (24,1%).

Коначно, у узорку је примећен и образац текстова који наглашавају улогу Арчибалда Рајса као друштвеног критичара. Ово су текстови који су фокусирани на његову критику представљену у делу *Чујте Срби*, или користе Рајсове цитате и животно искуство да ојачају савремену друштвену критику која је суштински део чланка. Индикатори присуства овог оквира, који називамо „Рајс као друштвени критичар”, је присуство елемента „Друштвени критичар” и одсуство других елемената из групе „Идентификација Арчибалда Рајса”. Примећујемо 30 (16,4%) оваквих текстова. То су чланци који су фокусирани на дуготрајност проблема корупције у Србији као што је „Странац који је био ВЕЋИ СРБИН од многих Срба: Требало би да предводите Европу, али не можете јер су вам

вође ПОХЛЕПНЕ” (Blic 2019), али и текстови који садрже краће цитате Рајса али су у целини усмерени на друштвену критику. Такав је текст „У Француској све зависи од вашег труда, не од страначке припадности” (Томić 2019). Однос ова четири главна оквира је представљен у Графикону 5.

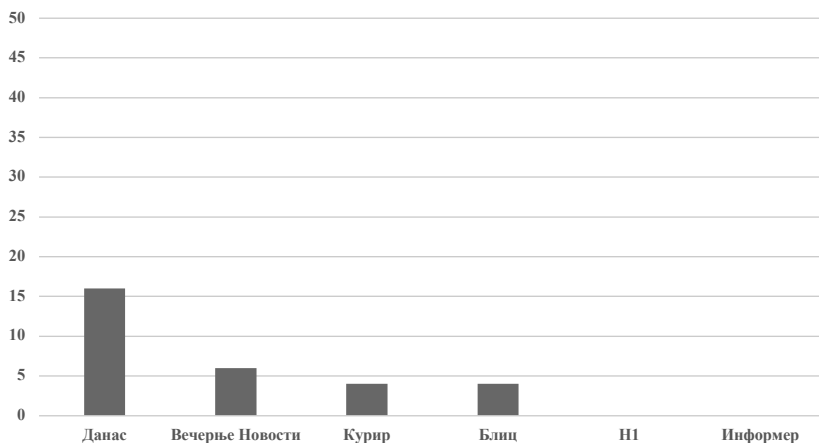
Графикон 5: Арчибалд Рајс као друштвени критичар

Извор: Обрада аутора.

Од значаја за разумевање извештавања о Арчибалду Рајсу, поред саме заступљености оквира у узорку у целини, је утврђивање да ли постоји концентрација одређених оквира у извештавању различитих портала. Имајући у виду поларизованост јавног мњења, и тенденцију јавности ка информисању из ограниченог броја извора, велика концентрација једног оквира унутар утицајног портала може имати диспропорционални утицај на перцепцију јавности о некој теми. Посматрајући узорак, оваква концентрација једног оквира је примећена у извештавању портала *Данас* (Графикон 6). Од 48 текстова из овог портала који су укључени у узорак, у 16 (33,3%) је примећен оквир „Рајс као друштвени критичар”. Имајући у виду да је укупан број текстова са овим оквиром у узорку 30, портал *Данас* садржи диспропорционално висок број овог оквира. Остатак текстова са овим оквиром се налази на порталу *Вечерње Новости* (6), *Курир* (4) и *Блиц* (4). Други пример диспропорционалности је примећен у случају оквира „Пријатељ Срба”. У текстовима портала *Курир*, којих је у узорку 35, овај оквир је примећен у 18 (51,4%) случајева.

Графикон 6: Оквир „Рајс као друштвени критичар” према порталима

Извор: Анализа аутора.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада је био да пружи увид у начине уоквиравања идентитета и друштвене критике Арчибалда Рајса у извештавању онлајн медија у периоду 2013 - 2023. Спроведена на узорку од 183 текста који садрже помињање Арчибалда Рајса у овом периоду, анализа је произвела неколико важних закључака. Прво, проценат текстова који уопште помињу Рајсову улогу друштвеног критичара, некога ко осветљава мане друштва и пре свега политичке елите, износи 28,9%. Иако је разумљиво да текстови који су фокусирани на његов хуманитарни рад или криминолошку каријеру не улазе у његове ставове о српском друштву, сам Рајс та два није раздвајао. Незадовољство са односом српске елите према његовом раду и незахвалност према онима који су жртвовали највише током првог светског рата била је основа његове друштвене критике.

Други важан закључак рада проистиче из потраге за стабилним оквирима, обрасцима извештавања који наглашавају један аспект а занемарују друге. Анализа оквира извршена у овом раду не увиђа један доминантан образац који постоји у свим медијима, током целог периода извештавања. Ипак, одређене регуларности су примећене. Оквир који смо назвали „Рајс као друштвени критичар”, и који подразумева фокус на његову критику српског друштва а поготово политичке елите, се јавља у 16,4% текстова. Шта више, од 30 текстова

који имају овај оквир, 16 је потицало из интернет портала *Данас*. Коначно, када још један увид који је проистекао из анализе оквира је наглашавање једног аспекта критике која се налази у делу *Чујте Срби*. Скоро половина свих текстова који помињу критику коју је Рајс имао за српско друштво наглашавају његову критику политичких елита и корупције, док се други аргументи и упозорења јављају у знатно мањем броју.

Овај рад представља само почетну тачку истраживања начина на који се у медијском систему Србије формирају оквири о историјским личностима. Следећи истраживачки кораци би могли да крену смером дубљег разумевања за које теме се најчешће користе цитати историјских личности и поређење са претходним периодима српске историје, али и проверавања утицаја ових комуникационих поступака на публику. Када је у питању сам Арчибалд Рајс, логичан наставак овог рада је провера начина на који се друштвена критика из *Чујте Срби* користи у другим медијима и у другим видовима комуникације, као што су политичке кампање или говори.

РЕФЕРЕНЦЕ

Araújo, Bruno and Hélder Prior. 2021. Framing Political Populism: The Role of Media in Framing the Election of Jair Bolsonaro. *Journalism Practice* 15(2):226–42.

BBC na srpskom. 2021. „Arčibald Rajs: Da Li Su i Koliko Srbi Čuli Prijatelja Iz Prvog Svetskog Rata”. *Danas*. Poslednji pristup: 31.3.2023. <https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/arcibald-rajs-da-li-su-i-koliko-srbi-culi-prijatelja-iz-prvog-svetskog-rata/>.

Beta. 2014. „Nikolić: Rajs Je Bio Prijatelj Srbije”. *Blic*. Poslednji pristup: 31.3.2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/nikolic-rajs-je-bio-prijatelj-srbije/xjzfxhn>.

Blic. 2014. „Arčibald Rajs Je Jedan Od Nas”. *Blic*. Poslednji pristup: 31.3.2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/arcibald-rajs-je-jedan-od-nas/kxyylle>.

Blic. 2019. „Stranac Koji Je Bio VEĆI SRBIN Od Mnogih Srba: „Trebalo Bi Da Predvodite Evropu, Ali Ne Možete Jer Su Vam Vođe POHLEPNE”. *Blic*. Poslednji pristup: 1.6.2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/stranac-koji-je-bio-veci-srbin-od-mnogih-srba-trebalo-bi-da-predvodite-evropu-ali-ne/negykn0>.

- Blic. 2020. „VOJNIK ISTINE I PRAVDE Arčibald Rajs Ponovo Među Srbima”. *Blic*. Poslednji pristup: 29.3.2023. <https://www.blic.rs/kultura/vojniki-istine-i-pravde-arcibald-rajs-ponovo-medu-srbima/zrh7c96>.
- Boykoff, Jules, and Ben Carrington. 2020. Sporting Dissent: Colin Kaepernick, NFL Activism, and Media Framing Contests. *International Review for the Sociology of Sport* 55(7):829–49.
- Canovan, Margaret. 1981. *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Centar za kulturu Kladovo. 2018. „Rudolf Arčibald Rajs – 90 Godina Od Smrti”. Poslednji pristup: 29.3.2023. https://www.kulturakladovo.rs/vest-Rudolf-Arcibald-Rajs-%E2%80%93-90-godina-od-smrti-_1048.
- Đorđević, Momčilo. 2014. „Ivan Meštrović: Vaskrs Tevtonskog Vidovdana”. *Danas*. Poslednji pristup: 29.3.2023. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ivan-mestrovic-vaskrs-tevtonskog-vidovdana/>.
- Entman, Robert M. 1993. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication* 43(4):51–58.
- Entman, Robert M. 2007. Framing Bias: Media in the Distribution of Power. *Journal of Communication* 57(1):163–73.
- Kotwas, Marta, and Kubik, Jan. 2022. Beyond “Making Poland Great Again.” Nostalgia in Polish Populist and Non-populist Discourses. *Sociological Forum* 37(S1):1360–86.
- Kurir. 2015. „ONI SU VOLELI NAŠU ZEMlju: 7 Stranih Putopisaca o Srbiji”. *Kurir*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.kurir.rs/zabava/pop-kultura/1844739/oni-su-voleli-nasu-zemlju-7-stranih-putopisaca-o-srbiji>.
- Matijević, Jovan. 2015. „120. Godina Prirodnjačkog Muzeja u Beogradu: Trezor Blaga Srbije.” *Večernje Novosti*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html%3A581757-120-godina-Prirodnjackog-muzeja-u-Beogradu-Trezor-blaga-Srbije>.
- Mudde, Cas, and Kaltwasser, Cristóbal Rovira. 2012. Populism and (Liberal) Democracy: Pp. 1–26 in Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser (Ed.) *Populism in Europe and the Americas*. New York: Cambridge University Press.

- Mudde, Cas. 2004. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39 (4): 541–63.
- Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.
- NativeMedia, n.d. „TOP 10 lista najposećenijih sajtova u Srbiji.” <https://nativemedia.rs/blog/top-10-lista-najposecenijih-sajtova-u-srbiji/>.
- Pavlović, Nikola. 2021. „Rudolf Arčibald Rajs - Čovek Koji Je Precizno Opisao Vrline i Mane Srpskog Naroda”. *Danas*. Poslednji pristup 2.6.2023. <https://www.danas.rs/zivot/rudolf-arcibald-rajs-covek-koji-je-precizno-opisao-vrline-i-mane-srpskog-naroda/>.
- Petrović, Nenad Ž. 2022. „Upozorenje „Naivnim Srbima” : Manje Poznati Detalji Biografije Arčibalda Rajsa - Švajcarca Sa Kajmakčalana”. *Danas*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/upozorenje-naivnim-srbima-manje-poznati-detalji-biografije-arcibalda-rajsa-svajcarca-sa-kajmakcalana/>.
- Smith, Lauren Reichart, and Ann Pegoraro. 2020. ‘Media Framing of Larry Nassar and the USA Gymnastics Child Sex Abuse Scandal’. *Journal of Child Sexual Abuse* 29 (4): 373–92. doi: 10.1080/10538712.2019.1703233.
- Srna. 2018. „Na Današnji Dan Pre 89 Godina Napustio Nas Je Jedan Od NAJVEĆIH PRIJATELJA SRBA (FOTO)”. *Blic*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/na-danasnji-dan-pre-89-godina-napustio-nas-je-jedan-od-najvecih-prijatelja-srba-foto/eepwmhk>.
- Tanjug. 2014. „Godišnica Smrti Arčibalda Rajsa, Velikog Prijatelja Srpskog Naroda”. *Blic*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.blic.rs/riznica/istorije/godisnica-smrti-arcibalda-rajsa-velikog-prijatelja-srpskog-naroda/telq07c>.
- Tomić, Jovana. 2019. „U Francuskoj Sve Zavisi Od Vašeg Truda, Ne Od Stranačke Pripadnosti”. Poslednji pristup 2.6.2023. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/u-francuskoj-deviza-sloboda-jednakost-bratstvo-i-ne-vazi-u-praksi/>.
- Večernje novosti. 2019. „Velikog Srpskog Dobrotvora Je Ubila Prejaka Reč”. *Večernje Novosti*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:810863-Velikog-srpskog-dobrotvora-je-ubila-prejaka-rec>.

Živanović-Popović, Natalija. 2016. „ČUJTE SRBI!” Gde Bi Srbija Danas Bila Da Smo Pre Gotovo Jednog Veka Poslušali Reči Arčibalda Rajsa”. *Blic*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.blic.rs/vesti/politika/cujte-srbi-gde-bi-srbija-danas-bila-da-smo-pre-gotovo-jednog-veka-poslusali- reci/ynppzql>.

Кљајић, Слободан. 2009. „Велики Губитак, а Повод Ситан.” *Политика*. Последњи приступ 1.6.2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/99085/Veliki-gubitak-a-povod-sitan>.

Криминалистичко - полицијски универзитет. n.d. „Арчибалд Рајс Биографија.” Последњи приступ 28.5.2023. https://www.kpu.edu.rs/cms/data/studenti/sekcije/kriminalisticka_sekcija/r-arcibald-rajs-biografija.pdf.

Рајс, Арчибалд. 1928. *Чујте Срби, Чувајте Се Себе*. <https://ivoandric.no/biblioteka/Istorija/Arcibald%20Rajs%20-%20Cujte%20Srbi.pdf>.

Dušan Radujko*

Institute for political studies, Belgrade

Виктор Стаменковић**

Institute for political studies, Belgrade

REPRESENTATION OF ARCHIBALD REISS IN ONLINE REPORTING 2013 – 2023.

Resume

The aim of this paper is to offer insight into the way in which online media reporting frames the life and work of Archibald Reiss, by observing a sample of texts from six internet media outlets in the period from 2013 to 2023. Guided by framing theory the analysis seeks to explore whether stable patterns of increasing the salience of some aspects of Reiss's work while diminishing others exists. This analysis is carried out in two steps. A short biographical note and an analysis of the arguments given in his book Čujte Srbi established the starting historical and political context. On the basis of this step, potential frame elements are defined and an analysis of the 183 text in the observed sample is carried out. Through this analysis, the paper offers two conclusions. Firstly, despite the large influence it had on his personal and professional life, Reiss's role of a social critic is present in only 28,9% observed texts. Secondly, a stable frame which focuses exclusively on this role of a social critic which is absent elsewhere in the sample and which stresses the negative opinion which Reiss had about the political elite of his time. The analysis further reveals

* E-mail address: dusan.radujko@ips.ac.rs.

** E-mail address: stamenkovicvictor97@gmail.com.

that this frame is disproportionately present in some media outlets, while being absent in others.

Keywords: *Archibald Reiss, Media frame, Social critic, online media*
